

MUHAMMAD SANULLOH MAZHARIY

Xojaliyeva Fotima Xoshimjon qizi

O`zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

hojaliyevaf@gmail.com

Tafsir, hadis va fiqh olimi, shuningdek, mutasavvuf Sanoulloh Mazhariy 1731-yil Hindiston tarixida katta ahamiyatga ega, qadimiy manzilgoh, avliyolar, olimlar, fotihlar yashab o`tgan Panipat shahrida ziyolilar oilasida tug`ilgan. Sanoulloh Mazhariy otasidan yosh ayriladi. Shundan so`ng uning tarbiyasi bilan onasi va akasi shug`ullangan. Fiqhda hanafiy mazhabi, tasavvufda esa naqshbandiya tariqatini mahkam tutgan olimlardan bo`lgan (Zokir, 1995).

Manbalarda Sanoulloh Mazhariy o`z davrining umumiy ta`lim an`anasi singari yoshligida Qur`on yodlagan va mahalliy olimlardan arab tilini o`rgangan, keyinroq esa fors tilini o`zlashtirgan. So`ng Dehliga borib, Shoh Valiyulloh Dehlaviydan fiqh va hadis saboqlarini olgan. Shariat ilmlari bo`yicha ta`limni tugatgandan so`ng, naqshbandiya tariqati shayxi Muhammad Obid Sunnomiy (vaf. 1747 y.) bilan bog`langan, keyin uning maslahati bilan shayx Mazhari Joni Jononga shogird bo`ladi. O`n sakkiz yoshga to`lganida, madrasa ilmidan ham, tariqatdan ham ijoza olgan. So`ng Panipatga qaytib, asarlar yozish, shogirdlar tayyorlash bilan mashg`ul bo`ldi hamda to vafotiga qadar qozilik qiladi (Talal). U 1810-yili Panipatda vafot etgan va shu yerda dafn etilgan. (Talal).

Sanoulloh Mazhariy mahalla muallimlari qo`lida o`qishdan tashqari, yoshlik chog`laridayoq ustozining otasi Shoh Abdurrahim asos solgan Rahimiya madrasasida ta`lim olishni boshlagan. Bu yerda davrining yetuk olimlari va tariqat shayxlaridan saboq oldi. "Rahimiya" va "Farangi Mahal" madrasalari mintaqada an`anaviy islom ta`limi va tadqiqiga salmoqli hissa qo`shgan va ta`siri bugungi kungacha davom etib kelmoqda. 1660-yilda asos solingan "Rahimiya" madrasasi Shoh Valiyulloh Dehlaviyning otasi Shoh Abdurrahim boshqaruvida katta yutuqlarga erishib, XIX asr oxirigacha ilm-fan va tadqiqot markazi sifatidagi ahamiyatini saqlab qoldi (Erdoğan, 1994). Bu yerda Shoh Valiyulloh va uning o`g`illari Abdulaziz, Rafiuddin, Abdulqodir, nabiralari hamda boshqa ko`plab taniqli olimlar ta`lim olganlar (Birişik, Hindistan: VI. Hindistan`da Islâm Araştırmaları) (Pakdemirli, M.Nuri, Abdülhamit Birişik, 2013). Ushbu madrasa hind musulmonlarining aqliy, axloqiy va diniy tarbiyasida, hayotga qarashlarida juda muhim o`rin tutgan.

Sanoulloh Mazhariy "Rahimiya" madrasasida o`qish orqali Shoh Valiyulloh Dehlaviy (vaf. 1762 y.)ning ruhiy kamolotidan bahramand bo`lgan. Shoh Valiyulloh Dehlaviy o`z asrining eng buyuk mutafakkirlaridan biri bo`lgan.

Sanoulloh Mazhariyning katta ustozlaridan yana biri shayx Muhammad Obid Sunnomiy bo`lib, u zot shayx Mirzo Mazhari Joni Jononning shayxi edi. Qozi Sanoulloh

1748-yilda shayx Sunnomiy orqali naqshbandiya tariqatiga kirishgan. Shu yili shayx Sunnomiy vafotidan keyin shayx Mirzoga bay'at qilgan.

Mazhari Joni Jonon Hindiston yarim orolidagi nufuzli so'fiy, shoir, olim va siyosatchilardan biri bo'lgan. O'lkada naqshbandiya tariqatining tarqalishida muhim rol o'ynagan ushbu so'fiyning to'liq ismi Shamsuddin Habibulloh Mirzo Mazhari Joni Jonon ibn Mirzo Jon ibn Abdissubxon Dehlaviy (vaf. 1781 y.) edi.

Sunnomiyning vafotidan so'ng (vaf. 1747 y.) jadal rahbarlik faoliyatini boshlagan Mirzo Mazhar Dehlida o'z ilmiy dargohini tashkil etdi. U butun Hindistonga, xususan, Gujarat, Panjob va Dakkaga o'z shogirdlarini yuborgan hamda ba'zan shaxsan o'zi ularning faoliyat markazlariga tashrif buyurib turgan. 1750-1780 yillarda sayohat qilish imkonsiz bo'lgan notinch davrga qaramay, Shayx Mirzo Dehlidan Panipatga kelib, shogirdini bir necha bor ziyorat qilgan.

1781-yil yanvar oyida Mirzo Mazhar noma'lum kishilar tomonidan uyida otib ketilgan. Mirzo Mazhar hayotida mobaynida ko'plab shogirdlar tayyorlagan bo'lib, Sanoullah Panipatiy, Naimulloh Bahroyjiy (vaf. 1803 y.) va Abdulloh Dehlaviy (vaf. 1824 y.)lar ularning ichida eng mashhurlari hisoblanadi. Naimulloh Bahroyjiy ustozining hayoti va qarashlari haqida "Maqomoti Mazhariy" hamda "Bashorati Mazhariy" nomli ikkita kitob yozgan. Abdulloh Dehlaviy (Shoh G'ulom Ali nomi bilan tanilgan) ham ustozini haqida "Maqomoti Mazhariy" (Istanbul, 1986) nomli asar yozgan. Shuningdek, u yana Mirzo Mazhar qabri yoniga Hindistondagi eng muhim tariqatchilik markazi qurdirgan.

Shoh Valiyulloh Dehlaviy: "Bu zamonda Mirzo Joni Jononga o'xshashi hech bir o'lkada yo'q. Kimdagi so'fiylikning maqomlariga yetishish istagi bo'lsa, uning oldiga borsin!", deya Mirzo Mazhariyni e'tirof etgan (Talat).

Sanoullah Panipatiy haqida Abdulaziz Dehlaviy va boshqa zamondoshlari "Zamonining Bayhaqiysi", "Zamonining Tahoviysi" deb ta'rif bergan. Ustozi Mazhari Joni Jonon esa unga "hidoyat mezoni" unvonini berib, u haqida: "Sanoullahning darajasi yuksaklikda meniki bilan tengdir. Menga berilgan har bir ne'mat unda ham bor. U zohiriy va botiniy kamolotlarni jamlashda barcha mavjudotlarning eng ulug'voridir. Dinni mustahkamlovchi va yo'limizni munavvar qiluvchidir. Qiyomat kuni menga: "Nima olib kelding?" deyilsa, "Sanoullah Panipatiyni olib keldim", deyman. Uni ko'rganimda qalbimda ulug'vorlik hissi paydo bo'ladi. U solihlik, taqvo va diyonat ruhining timsoli kabidir. Uning tabiati farishtalarga xos", deydi (Talat).

Mazhari Joni Jononning davomchisi va Mavlono Xolid Bag'dodiyning ustozini Abdulloh Dehlaviy "Maqomoti Mazhariy" nomli asarida: "Sanoullah Panipatiy rabboniy ulamolar uchun namuna, Haq taoloning suyukli bandalaridan. Aqliy va naqliy fanlarda cheksiz ummon. Fiqh va usul ilmlarida mazhabda mujtahid darajasiga yetgan edi. Fiqh ilmi bo'yicha katta asar yozgan va bu asarida to'rt mazhab mujtahidlarining gaplarini dalillar bilan bayon qilgan. O'z fatvolaridagi kuchli nuqtalarni alohida risolada yozib qoldirgan. Shuningdek, usul ilmiga oid o'z izohlarini ham yozgan", deydi.

Yoshligidan olgan kuchli arab va fors tili ta'limi uning o'n ikki yoshiga qadar yuzlab forsiy baytlarni yod olishiga va aksariyat asarlarini shu tilda yozishiga sabab bo'lgan. Uning "Rahimiya" madrasasida olgan ta'limi ham katta muvaffaqiyatlarga sabab bo'ldi. Bo'sh vaqtlarida madrasa kutubxonasidagi aksariyat asarlarni o'qib chiqqan. Darslarda olgan ta'limidan tashqari, o'z mehnati va ustozlari va ayniqsa, Shoh Valiyullohning hissasi bilan xuddi ustozlari kabi erkin fikrlash malakasini egallaydi (Talal).

Shoh Valiyulloh ma'naviy tarbiyaning qadri ilmni amaliyotda qo'llashda ekanini bilgan holda, Sanoullah Panipatiyga alohida e'tiborini davom ettiradi va Sanoullahning madrasa ta'imini do'sti shayx Mirzo Mazhari Joni Jononga ishonib topshiradi. Shoh Valiyulloh Mirzo Mazharga: "Mavlaviy Sanoullah "Mishkotul masobih" va "Sahihayn"ni o'qishda davom etmoqda. Hozirda u "Kutubi sitta"ni to'liq va hatto hadisidagi eng mashhur o'nta asarni o'rgatishga qodir. Bundan buyon u sizning xizmatigizda o'z kamolini to'ldirishga umid qilaman", deya maktub yozib, undan Sanoullahning kamolot yo'lida ustozlik qilishini so'raydi. Ammo shayx Mirzo o'sha paytda hali shayx Sunnomiy xizmatida bo'lganligi sababli Sanoullahni o'zining shayxiga o'tkazdi. Shunday qilib, Panipatlik yosh olim shayx Sunnomiy tomonidan tariqatga qabul qilindi. Shayx Sunnomiy o'sha yili (1748) vafot etganida, shayx Mirzo Mazhari Joni Jononga bay'at qilgan birinchi shaxs Sanoullah bo'lgan. Bir necha yillik tarbiya va ta'limdan so'ng, o'n to'qqiz yoshida Mirzo Mazhari Joni Jononning xalifasi bo'lib Panipatga qaytib keladi va qozilik lavozimiga tayinlanadi. Xalqning ko'plab fiqhiy masalalarini hal qilib bergani uchun "qozi" deb atashgan. Shundan so'ng, Sanoullah Mazhariy butun umrini islom shariatini o'rgatish, yetkazish, himoya qilish va targ'ib qilishga bag'ishladi.

Sanoullah o'z vasiyatnomasida shariat asosida yashash va musulmon birodarlarining taqvoga to'liq amal qilishlari zarurligi haqida shunday degan: "Islomiy adolat tatbiq etilishi uchun zamonaviy jamiyat manfaatlarini qurbon qilish kerak, deb o'ylash noto'g'ri. Alloh imon keltirganlarga yordam beradi. Shunday ekan, o'zini shu yo'lida xizmatchi deb hisoblagan shogirdlarimning har biriga: shaxsiy xohish-istaklardan uzoq bo'lishni, o'z nafsiga ergashmaslikni, aksincha, o'z haqiqat va hukmlarini eng ishonchli manbalar asosida amalga oshirishini maslahat beraman" (Talal).

Sanoullah Panipatiyning ikki xotinidan biri Bibi Achibening so'fiylik yo'lidan yurganligi va Mazhari Joni Jononning xalifasi bo'lgani aytiladi. Sanoullah Panipatiyning o'zidan keyin xalifa qoldirgani haqida esa ma'lumotlar yo'q (Tosun).

Ilmiy merosi. Qozi Sanoullah "Rahimiya" madrasasidagi ustozlarining taqvosi, fidoyiligi va mahorati tufayli Qur'on va hadis ilmlarida chuqur bilimga ega bo'ldi. Uning tafsir, hadis, fiqh, tasavvuf kabi turli sohalarida o'ttiz uchta asari bo'lib, ulardan faqat sakkiztasigina nashr etilgan. Shayx Mirzo Mazharning iltimosiga ko'ra, Rasululloh (s.a.v.)ning siyratlari haqida "Fiqhus sunnat" asarini yozgan. Ustoziga

bag`ishlab yozgan 10 jildlik “Tafsirul Mazhariy” asari ham fiqhga, ham tasavvufga katta hissa qo`shgan. Shuningdek uning quyidagi asarlari mavjud:

“Tafsiri panj oyat az avvali surayi Baqara bi toriqi sufiyya sofiyya”, “Javohirul Qur’on”, “Risolayi chil hadis maa sharh va bayon”, “Tarjimayi Shamoyili Termiziy”, “Fatovoyi Mazhariy”, “Risolayi panj ruzi der usuli Fiqh”, “Risolayi fiqh der mazohibi arbaa”, “La budda minhu”, “Risola der hukmi serud va g`ina”, “al-Ahzabul aqva”, “Manorul ahkom”, “Irshodut tolubin”, “Tazkirotul ilm val maorif”, “Risolayi ihqoq der raddi i’tirodati shayx Abdulhaq Muhaddis Dehlaviy ber kalomi Hazrati Mujaddid”, “Risola der shubuhut ber kalomi Imomi Rabboniy”, “Risola der bayoni avladi Imomi Rabboniy”, “Favoidi sab’a”, “Kayfiyati muroqaba va azkori sharia”, “Risola der avrod va vazoiif”, “Risolayi talhis havomiy”, “Risola der taqdisi validayil Mustafo”, “Risola der aqoidi haq”, “Risola der raddi Mut’a”, “Risola der raddi ravofiz”, “as-Sayful maslul”, “Risolayi shamshiri Berahna”, “Haqiqatul Islom”, “Tazkiratul mavt val qubur”, “Tazkiratul maad”, “Faslul xitob fi nasihati ulil albob”, “Risola der zikri nasabi izhor va azvaji muborak va avlodi Ali javhari sarvari olam (a.s.)”, “Risolayi Hojasta Guftar der manoqibi ansor (r.a.)”, “Risola be sureti maktub be mavlaviy Muhammad Salar der semo”, “Risola fil ushr val haroj”.

Tasavvufning Hindiston yarimorolidagi yetakchi namoyandalaridan biri qozi Muhammad Sanoullloh Panipatiy o`z davri va undan keyingi davrlarga o`z asarlari bilan ta`sir ko`rsatgan ulug` mufasssirlardandir. Ustozlari va zamondoshlari uning ilmiy salohiyatini yuqori baholab, turli unvonlar berishgan. Tafsir, hadis, fiqh, tasavvuf olimi bo`lgan Muhammad Sanoullloh shar`iy ilmlar bo`yicha ta`limni tamomlagach, tariqat ilmlarini ham o`rganib, umrining oxirigacha asarlar yozish va shogirdlar tayyorlash bilan islom dini rivojiga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdülhamit Birışık. Hind alkitası düşünce ve tefsir ekolleri. – Istanbul: İnsan Yayınları, 2001.
2. Abdülhamit Birışık. Hindistan: VI. Hindistan’da İslâm Araştırmaları. – DİA, XVIII.
3. Cemalettin Özdemir. Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim ed-Dehlevi Hayatı, Eserleri ve Fikirleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. – Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
4. Ethem Ruhi Fığlalı. XIX Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış). – Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983.
5. Hayrettin Karaman, İslam Hukukunda İctihad. – Istanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 1996.
6. Hayrettin Karaman. – Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri. İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle. – Istanbul: İz Yay., 2000.

7. M.Nuri Pakdemirli, Abdülhamit Birışık. Hint Altkıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi. – Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 13/2, 2013.
8. Mahmud Hasan Orif Zokir. Tazkira Qozi Muhammad Sanoullah Panipati. – Lahor: Saqofatul Islomiya, 1995.
9. Mehmet Erdoğan. Şah Veliyullah Dihlavi. – Istanbul: 1994.
10. Necdet Tosun. Senaullah Panipeti. – Encyclopedia of Islam. – XXXVI .